



Betydningen av akademiske dyder:
Om akademiets oppfyllelse av
samfunnsoppdraget

ModusA-notat 2/2021

02.11.2021

Nicolay B. Johansen

Innholdsfortegnelse

1 Innledning.....	3
2 Mellom autonomi og styring	4
3 Det institusjonelle akademiet.....	6
4 Uenighet og overtalelse.....	8
5 Om åpne og lukkede tekster.....	10
6 Vitenskapelige blindflekker	11
7 Er saklig meningsutveksling mulig?.....	13
8 Flere normer på den akademiske skueplass.....	14
9 Dyder i det moderne akademiet.....	16
Litteratur.....	18

Innledning

Akademiet var opprinnelig navnet på Platons hage, ca. 400 år før vår tidsregning. Der holdt han sine forelesninger for det interesserte publikum. Senere har akademiet blitt navnet på en type samfunnsinstitusjon på siden av det politiske system, og på siden av striden samfunnsstyring. Akademia tilhører sivilsamfunnet, men er også vernet for å beholde avgrensede felt for fri utveksling og opprettholdelse av de "akademiske dyder".

Hva skal vi med de akademiske dyder, og hva er de? Dette er kjernesporsmål for universiteter, høyskoler og forskningsinstitusjoner ("akademiet"). Spørsmålene er ikke vanskelige. En kortversjon kan lyde slik:

1. De akademiske dyder skal sikre den frie utveksling av kunnskap innenfor det akademiske felleskapet. Akademiet er en samfunnsmessig institusjon som skal bidra til kunnskapsutvikling på alle livsområder
2. De akademiske dyder er normer for opptreden i akademiet, og kan i hovedtrekk oppsummeres i det som kalles "saklighetslæren".

Den første forutsetningen for eksistensen av en akademisk sektor i samfunnslivet, er at den er økonomisk sikret og uavhengig. Men den kan ikke være isolert fra samfunnslivet. I mandatet til utvalget som utarbeidet forslaget til ny universitetslov står det å lese at:

Universitetene og høyskolene skal bidra med kunnskap til å løse vår tids store samfunnsutfordringer og bidra til ny verdiskaping.

Departementets styring er basert på at institusjonene skal ha stor grad av autonomi og faglig frihet. Alle universiteter og høyskoler har og skal ha lovfestet faglig frihet og ansvar. Departementets samlede styring av sektoren må ta hensyn til dette, om det er styring gjennom eierskap, regelverk, organisering, finansiering eller på annen måte.

Akademiet skal styres, men ha faglig autonomi. Dette er en konfliktfylt og krevende balansegang. Satt sammen med formålet med universitets- og høyskoleloven kommer dette klart til syne. I universitets- og høyskoleloven (fra 2021) heter det at

Universiteter og høyskolars formål er å

- a) tilby høyere utdanning på høyt internasjonalt nivå.

b) utføre forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid på høyt internasjonalt nivå.

c) formidle kunnskap om virksomheten og utbre forståelse for prinsippet om faglig frihet og anvendelse av vitenskapelige og kunstneriske metoder og resultater, både i undervisningen av studenter, i egen virksomhet for øvrig og i offentlig forvaltning, kulturliv og næringsliv.

d) bidra til en miljømessig, sosialt og økonomisk bærekraftig utvikling.

Mye kan sies om denne formålsparagrafen, og den har vært gjenstand for intensiv debatt (det endelige resultatet avviker vesentlig fra komiteens forslag). Punkt d) er mer kontroversielt, og det skal omtales senere. Det viktigste her, er formålene om å produsere kunnskap, undervise og "formidle". Alle disse elementene baseres på akademiske dyder. Forskingen foregår i vitenskapelige former. Nye kandidater skal innføres i akademiske dyder, både ved å lese om det og gjennom å bli eksponert for det. Formidlingen skal gjenspeile den opphøyde vitenskapelige rasjonalitet.

Mellom autonomi og styring

Men hvordan står det til med den vitenskapelige rasjonaliteten? Kan vi vite at den ikke korrupperer til noe annet, eller en dårligere versjon? Å svare på spørsmålet krever at man tar inn over seg spenningsfeltet mellom akademiets autonomi og styring, og de dilemmaene som oppstår i dette spenningsfeltet.

Den gamle universitetsloven ble erstattet for å bedre styringen med universiteter og høyskoler. Styring av denne sektoren er en delikat sak, ettersom dens autonomi er et høyt aktet prinsipp. Og det må det være, for forskningen må være fri fra politisk og annet press. Samtidig er den enormt kostbar, og må både ledes og styres, spesielt mot punkt b), siste del i setningen.

Den nye kunnskapsministeren høsten Borten Moe uttrykte seg treffsikkert med henblikk på det som er de styringsmessige målene med universitetssektoren, allerede et par dager etter han tiltrådte, da han ble sitert på at han ønsket at norske universiteter skulle stige i internasjonale rangeringer, i [universitetsorganet Khrono](#). Samtidig forventet han at vitenskapelig ansatte skal delta mer i den offentlige debatt, til synelatende helt uten å reflektere over at dette tradisjonelt blir betraktet som kolliderende interesser. Her oppstår det imidlertid et spenningsfelt mellom

målene og idealene. Ønsket om å prestere på internasjonale rangeringer, krever publisering i internasjonale tidsskrifter med trange nåløyser. Dette er arbeidskrevende innsats, og "formidling" anses av de fleste i sektoren som minst viktig (NFFO Bulletin 2/2021), selv om dette formelt sett er likestilte formål.

Ser man på formuleringene til komiteen som utarbeidet forslaget til ny universitetslov ("Aune-utvalget"), finner man mer nyanserte fremstillinger av hva "formidling" forventes å være, og disse forventningene leder videre til det veldig store spørsmålet lansert over: hvem tar vare på de akademiske dydene når universitetssektoren, mer eller mindre overlatt til sin egen autonomi, forventes å levere forskning på internasjonalt toppnivå?

Formidling, er ikke det man kan komme til å tro, å gi noe bort. Universitetsansatte er vant til å dosere for et publikum av studenter. Formidling kan lett forstås som en fortsettelse av denne doseringen. Man stiger ned fra akademiet og forteller hva man har kommet fram til. Man er "ekspert". Det ville vært et lusent akademi dersom de vitenskapelig ansatte ikke var eksperter på en eller annen måte. Men formidling, sier Aune-utvalget, skal ikke forstås som enveis kommunikasjon. Det er flerveis kommunikasjon.

Tradisjonelt har formidling blitt betraktet som en enveis aktivitet. Ansatte ved universiteter og høyskoler sprer gjennom ulike kanaler innsikt og resultater fra egen forskning, faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid til det omliggende samfunnet. Kunnskapsspredning, både for å popularisere fagene for et bredere publikum og for å opplyse samfunnsdebatten, er stadig en viktig del av formidlingsoppdraget. Formidling rommer imidlertid langt mer, ikke minst samarbeid og dialog med omverdenen. Det bygger på en forståelse av kunnskapsproduksjon som en ikke-lineær prosess. I møtet med ulike aktører i samfunnet, som bedrifter, organisasjoner og offentlige etater, vil de ansatte kunne få ideer og impulser til nye forskningsspørsmål eller utdanningsprogrammer. Kort sagt vil kontakten med samfunnet kunne gi den faglige virksomheten nye retninger og bidra til å styrke kvaliteten og relevansen i både forskning og utdanning (Auneutvalget, side 116).

Dette er en pregnant formulering, av flere grunner enn det er mulig å ta opp her. I første omgang sier den at det som kalles formidling er en måte for de vitenskapelige miljøene å binde seg til det samfunnet de virker i. Det å kommunisere med andre samfunnsorganisasjoner er ikke en frivillig eller perifer del av virksomheten, det er en nødvendig del av den. Det kan kalles "jording-funksjonen". Aune-utvalget mener denne jordingen er en essensiell del av

forskermiljøenes virksomhet. Dette er likevel ikke en prioritert innsats, skal vi tro lederne på to av de fremste norske universitetene (se lenken til NFFO-bulletin over). De uttrykker også at de heller ikke er interessert i at det skal bli prioritert.

Det er altså en reell interessemotsetning mellom det som kalles formidling, og de styringsmessig prioriterte prestasjonene (publisering på den internasjonale arenaen). Her er det imidlertid noe som mangler. Hvordan står det egentlig til med det vitenskapelige felleskapet?

Det institusjonelle akademiet

Det vitenskapelige felleskapet skal ikke bare jordes, det skal også danne et miljø for kunnskapsarbeid. Navet i akademiet er at det befester kunnskapssøkende virksomhet. Det eliminerer feil og stimulerer ny kunnskap. Akademiet er en institusjon. Det er fordi man tror institusjonen fungerer, at dets representanter har autoritet i det offentlige ordskiftet og politiske prosesser. Det vitenskapelige fellesskapet består av personer som utmerker seg med deres vitenskapelige evner, men det er institusjonen som er garantisten for at det de leverer holder det forventede akademiske nivå. Akademiet skal være et stimulerende og kontrollerende miljø. Disse miljøene skal legge til rette for vitenskap, men hva innebærer det? Og hvem følger med på hvordan, og evt. om de fungerer? Er det nok å vurdere dette spørsmålet ut fra skåringer på internasjonale rangeringer?

Spørsmålet aktualiserer bekymringen fra avsnittene over, om spenningsfeltene mellom prestasjoner og formidling. I en prisbelønnet artikkel har korrupsjonsforskeren Jens C. [Andvig omtalt finansieringen av universiteter og høyskoler som et "pseudomarked"](#). Det er et velkjent trekk ved den typen målesystemer som brukes i finansiering av norske universiteter, at de "perverterer" adferden til de som styres. Ansatte søker belønning og tilsidesetter innhold og kvalitet. Man maksimerer antall publikasjoner, og holder seg ikke tilbake for overlapp mellom publikasjonene. Man ender opp i den samme situasjonen vi i liberale demokratier gjør narr av i de gamle kommunist-landene: I stedet for å la markedene (i stor grad) regulere seg selv, lagde man planer for industrien. Et kjent eksempel handlet om spiker. Når plankomiteen stilte opp mål om antall kilo spiker som skulle leveres, responderte fabrikkene, helt uten henblikk på hva slags spiker det var behov for, med å lage store spiker. Det var mest effektivt for måloppnåelsen. Plankomiteen lærte av denne erfaringen, og justerte målkravet til antall spiker.

Da lagde fabrikkene små spiker. Det er åpenbart mulig å lage mer treffende målkrav enn i eksempelet til Andvig. Men man havner alltid i lignende problemer, av større eller mindre alvorlighetsgrad. Og mye tyder på at det er det som har skjedd på universiteter og høyskoler.

De vitenskapelige fellesskapene kan altså bli svekket, fungere dårligere enn forventet på forskjellig vis. Og hva hvis et helt vitenskapelig miljø finner ut at de kan berike seg på systemet, eller beveger seg i retning av autoritære forestillinger? Eller hvis ett bestemt, kanskje kontroversielt politisk syn dominerer hele lauget, kan man da falle for fristelsen til å påvirke politiske prosesser med vitenskapelig legitimitet? Det finnes så vel dynamikker som grunner og muligheter til å svekke, endog undergrave det vitenskapelige fellesskapet. En kontrollmekanisme for å hindre dette, ligger i både det som ble kalt formidling over, men først og fremst i akademiets institusjonelle kvaliteter.

Resten av dette notatet tar for seg noen nødvendige kjennetegn ved vitenskapelige miljøer og hva som skal til for at disse er på plass. Et underliggende tema er at det også hersker et spenningsforhold, om ikke en direkte konflikt, mellom styringsmålene for akademiet og akademiets iboende dynamikk. Det første kravet til et vitenskapelig fellesskap er som nevnt autonomi. Samtidig er akademiet en samfunnsinstitusjon, og man kan snakke om et "samfunnsoppdrag", som er nedfelt i lovverket og fulgt opp i styringsmålene. Men hva skal til for at noe er et vitenskapelig fellesskap? Her fremheves fire kriterier:

1. Synlighet i et engere fellesskap av kunnskapssøkende personer
2. Utveksling av ideer og fakta/funn
3. Samordning og konkurranse
4. En korrigeringsmekanisme

Et vitenskapelig fellesskap må bestå av flere kunnskapssøkende personer med felles tema og mulighet for å kommunisere seg imellom. Deres innsatser må være synlige for hverandre, og det må foregå en form for kommunikasjon om utviklingen av virksomheten mellom partene. Vitenskap begås i fellesskap. Genier eksisterer, det har kanskje noen eksempler på i historien, men kunnskap utvikles for alle praktiske formål på grunnlag av allerede foreliggende kunnskap. Kunnskap blir først kunnskap, når den aksepteres (av autoritetene) på et område. Vitenskap er med andre ord, en sosial aktivitet.

Et element av konkurranse er ikke helt nødvendig, men det er vanskelig å tenke seg fravær av slags strid om å være bærer av den rette forståelsen/forklaringen av et fenomen. Fremstående folk i vitenskapen vil som oftest ha en ikke ubetydelig status, og mennesker med status er ofte opptatt av å bevare denne statusen. Sist, men ikke minst, innebærer de foregående momentene at det vitenskapelige felleskapet er en selvkorrigerende mekanisme som driver feltet fremover, mot mer kunnskap og dypere forståelse. Det vitenskapelige felleskapet er en feil-eliminierende mekanisme.

Disse momentene kan strengt tatt reduseres til punktene 1. og 2., fordi de leder til resten. Det er likevel verdt å fremheve at det vitenskapelige felleskapet er en feil-eliminierende mekanisme. Det er dette som gir akademiets det opphøyede status. Uten denne mekanismen er det ikke samme grunner til å tro at de som representerer vitenskapen formidler upartisk kunnskap. Troen på vitenskapen er ikke en tro på personer, deres egenskaper eller integritet, men tro på en sosial institusjon: den akademiske institusjon.

Det er gode grunner til at formidling, slik det ble forstått av Auneutvalget, også er en helt nødvendig korrigeringsmekanisme for akademiet. Dette notatet fokuserer imidlertid på akademiets interne dynamikk, men tankegangen kan overføres på det som da kan omtales den den eksterne dynamikk.

Uenighet og overtalelse

En følge av erkjennelsen av at vitenskap er en sosial aktivitet, er at dynamikken i akademiet forstås som overtalelse. For at noen skal prøve å overtale andre, eller føle seg tvunget til å motsette seg overtalelse, er det en forutsetning at det foreligger en uenighet. Uenigheten må komme til syne. Sosialt sett er det antagelig også nødvendig at denne uenigheten oppleves som problematisk. Her får den akademiske dynamikken drahjelp av de personlige investeringene enkeltforskere legger inn i bidragene. Innsatsen er forbundet med ære og status, men her ligger også en kime til problemer. Kampen om ære kan i for stor grad bli en personlig strid, og sette de sannhetsregulerende mekanismene på vent. Men det er også nødvendig å ta inn over seg at viten består av flere lag. Alle observasjoner må tolkes inn i en forståelsesramme. Denne forståelsesrammen er både sosialt og historisk preget. Kunnskapen er i seg selv også bestemt av faktorer som ikke direkte berører observasjoner av fakta.

Sosiologen Robert K. Merton (1957) brukte ordet "paradigmer" som samlebetegnelse for blant annet sosiale, kulturelle og moralske dimensjoner ved det vi kaller kunnskapsutvikling. Det er likevel vitenskapshistorikeren Thomas Kuhn (2012 [1962]) som er mest kjent for å bruke paradigmebegrepet. Hans tema er i utgangspunktet vitenskapelige revolusjoner. På et mer praktisk plan handler den om hvordan overtalelse finner sted. Kuhn hevder at det beste argumentet ikke friksjonsløst vinner fram med sin egenvekt. En rekke mekanismer trer imellom. De mest avgjørende begrepene hans er «inkommensurabilitet» mellom paradigmer. Det dette betyr er at konkurrerende syn ikke er direkte sammenlignbare. Sannheter oppstår med referanse til det man allerede (tror) man vet. Alle observerer fakta med en lang rekke forestillinger om hvordan «verden» henger sammen. Disse forestillingene utgjør det Kuhn kaller et paradigme. Et paradigme er som et "tenkemønster" (se for eksempel Douglas 1986, side 9-19). Hvis man tar for gitt at jorden er universets midtpunkt, vil man tolke alle observasjoner av himmellegemenes bevegelser som rotasjon omkring oss. Innen paradigmer er det noen fakta som ikke oppnår anerkjennelse, mens andre, kanskje svakere funderte fakta fremstår som evige sannheter. Vitenskapelige samfunn er følgelig preget av en treghet, og noen ganger er denne tregheten dominerende, som i tilfellet med vitenskapelige revolusjoner. Nokså nådeløst hevder Kuhn at paradigmeskifter noen ganger må vente til bærerene av de gamle ideer dør ut.

Paradigmebegrepet er mye brukt og diskutert, men det var opprinnelig brukt om naturvitenskapelige fremskritt. I ettertid brukes det likevel allment, også for menneskevitenskapene. Ordet paradigmer retter oppmerksomhet mot sammenhengen mellom nivåer av kunnskap. Det favner en forståelse flere har kommet fram til, nemlig at det man observerer i vitenskapelig sammenheng, i større eller mindre grad er preget av hva slags forståelse man har av fenomenet man observerer fra tidligere.

Kuhns tese og fremstilling står som nevnt ikke uimotsagt, den minst like kjente Karl Popper er for eksempel helt uenig (1995, 2002 [1962]). Riktignok er han enig med Kuhn og mange andre i at observasjoner er "teoriladet", men Popper ønsker å formidle et mindre problematiserende bilde av forskningshverdagen. Det er heldigvis ikke nødvendig å ta stilling til de evige spørsmål om sannhet og kunnskap her. Kuhns bilde av forskerfellesskaper er uansett en forfriskende korreks til romantiske forestillinger om ubesudlet rasjonalitet. Dersom man stiller spørsmålet riktig, vil man antageligvis også kunne enes om at

sosiale faktorer spiller inn i kunnskapsproduksjonen på et eller annet nivå, ikke minst dersom man tar for seg menneskevitenskapene.

Vitenskapelige felleskap hviler i en viss, men ikke avklart grad, på de som opererer innenfor fellesskapet deler et sett med institusjons-støttende normer. Her det rimelig å ta utgangspunkt i saklighetslæren til Arne Næss (2003). At vitenskapen skal være saklig, må nesten være et minimum. Saklighetslæren skal ikke fylle mye plass her, men det er verdt å merke seg et hovedtrekk: man skal unngå å være «tendensiøs». Presisjon er en dyd, og man kan også med rimelighet si at prinsippet om å legge best mulige tolkning til grunn for synspunkter man kritiserer ligger innbakt i fremstillingen. Denne tilnærmingen kan karakteriseres som «åpen». Som en videreføring av saklighetslæren kan man si at en vitenskapelig bør være så åpen som mulig, åpen i den forstand at den gjør seg selv gjennomiktig for kritikk og behandler andre i beste hensikt.

Om åpne og lukkede tekster

Det motsatte av en åpen tekst er en lukket tekst. Med en lukket tekst menes en fremstilling som ensidig understøtter en allerede bestemt konklusjon. En lukket tekst skjuler svakheter i eget resonnement, velger selektivt argumenter som støtter opp under konklusjonen. Slike tekster finner man mest typisk i politikken. Det hører med til den politiske dimensjon at man som tilhenger og medlem av et parti binder seg til langsiktige perspektiver og interesser. Som representant for partier og interesseorganisasjoner står man ikke fritt til å skifte disse standpunkter ettersom nye momenter eller sammenhenger blir løftet fram. Fraværet av slike muligheter for tilstedeværelse i en utveksling er noe av det som kjennetegner en politisk samtale, men det er også noe av det som i utgangspunktet skiller den fra vitenskapens idealer om diskursetikk.

Her må det også legges til at politiske uttrykk ofte vil være mer preget av det man i retorikken kaller patos. Men når den vitenskapelige teksten stilles opp mot den politiske er det ikke for å hevde at den ene er fri for patos, eller at den ene legger vekt på konklusjonen mens den andre fokuserer på resonnementet. Poenget er å skissere idealer innenfor de forskjellige sfærene. En vitenskapelig tekst som vektlegger en bestemt konklusjon, vil benytte seg av mer lavmælt patos enn en politisk tekst. En politisk tekst vil fremstå som skamløs i vitenskapelige sirkler, hvis den blir oppfattet som å være henvendt til dem. Samtidig er vitenskapelige legitimitet mye

verdt i politiske kretser, noe som medfører at politiske ytringer ofte imiterer en akademisk form.

Det må legges til at ingen vitenskapsgren noensinne har levd opp til saklighetslæren. Her er det mange forhold som spiller inn, noen av dem er omtalt av Kuhn. Store personligheter er som tidligere antydnet, i tillegg ofte lettfornærmelige. Det er også utallige andre grunner til at ikke-saklige virkemidler settes i sving for å forsvare teser og perspektiver i akademiet. Og ikke alle mangler aktverdighet heller. Vi skal være glade for at de vitenskapelige miljøene har bestått av standhaftige personligheter som ikke har gitt seg fordi empirien talte dem imot. Det er nok av eksempler, men det som kjennetegner en vitenskapelig tekst er at den bestreber seg på å nå disse idealene. Samtidig er det en annen dimensjon ved vitenskapelige fellesskaper som krever en kommentar.

Vitenskapelige blindflekker

Det motsatte av åpne er som sagt lukkede og tendensiøse tekster. Tendensiøs kan en tekst være på flere måter, som Næss utpensler med høy detaljrikdom. Lukket og tendensiøs er en tekst dersom den låser seg til en bestemt tese eller forståelsesmåte. Sagt på en annen måte, er en tekst lukket dersom konklusjonen er viktigere enn begrunnelsen.

Hertil kommer imidlertid et særs kompliserende forhold. Alle humanistiske fagområder opererer i større eller mindre grad med en eller annen form for blindflekk av en litt annen type enn det Kuhn snakket om da han lanserte sin lære om vitenskapelige revolusjoner. Historiefaget ble for eksempel institusjonalisert i en tid preget av nasjonsbygging, og opererte formodentligvis med en konsensus om at Norges ve og vel veide tungt i den unge nasjonalstaten. Antropologien som fag oppsto i samkvem med koloniveldet, og gjenspeilet kolonimaktens forståelse av befolkningen i landene de rapporterte fra (Howell og Melhuus 1996). Lokalbefolkningen ble fremstilt som eksotiske, men også underlegne. Slik kom antropologene også til å spille en rolle i kolonitidens regime, ikke minst ved å rettferdiggjøre det vi i dag unisont omtaler som overgrep. Senere har antropologien beveget seg i motsatt retning, det er har blitt kulturformidlingens og brobyggingens fag. Borchgrevink har formulert dette som antropologiens «dårlige samvittighet» (1997, Johansen 2006). Antropologifaget har dårlig samvittighet og kompensere for den urett den tidligere har bidratt til under kolonialismen og imperialismen.

Antropologien er i så henseende sammenfiltret med hele den vestlige sivilisasjons kollektive bearbeiding av sammenbruddet i Tyskland på 30 og 40-tallet. Erfaringen fra den gangen var at vi alle har et ansvar for å hindre at noe som ligner Holocaust inntreffer igjen. Det er fullt mulig å hevde at den offentlige samtale generelt og ordskiftet i (menneske-)vitenskapelige disipliner spesielt skal være interessefritt og saklige. Men det er antagelig også for mye forlangt at vitenskapen skal være uten jordfesting i store samfunnsmessige prosesser: som å hindre en gjentakelse av Holocaust.

Sosiologien har også sine særskilte blindflekker. Sosiologien slik vi kjenner den oppsto på slutten av 1800-tallet som en motreaksjon mot den liberale staten og ikke minst dens selvforståelse. Herbert Spencer forsøkte å tenke i generelle termer om sosiale fenomener med en blanding av et økonomistisk og darwinistisk begrepsapparat. Han ble, kanskje med rette, berømmet for sin innsats i sin samtid, men i dag er Spencer et historisk kuriosum. Spencer gjenspeilet den liberale statens selvforståelse. Det var Marx, Weber, Tönnies og ikke minst Durkheim (med flere) som maktet å etablere et analytisk begrepsapparat for samfunnslivet, og alle disse opererte i den uavklarte terminologien rundt ordet «sosialisme» og strømningene som skulle lede til etableringen av den sosialliberale staten. Det samme kan man si om sosiologien i USA, som traff (og var del av) tidsånden i den «progressive» æra. Sosiologien som vi kjenner den, var del av et prosjekt for å korrigere den liberale staten og dens selvforståelse (dette skrev jeg en del om i PhD-avhandlingen min fra 2008, interesserte kan få et eksemplar til henting).

Utgjør kritikken av den liberale statens selvforståelse sosiologiens blindflekk? Det er i så fall flere blindflekker i spill. Holocaust definerte som nevnt hele vår kulturkrets, også samfunnsvitenskapen og de andre menneskevitenskapene.

I en egen artikkel tar denne notatforfatteren (Johansen 2021) for seg måten den såkalte "kritiske tradisjonen" preget menneskevitenskapene fra 60-tallet. De lurte en politisert marxisme inn i vitenskapenes blindsoner. Men denne prosessen fulgte de politiske strømningene i tiden. Det spesielle med den kritiske tradisjonen er at man gjorde premisset om at samfunnsendring var nødvendig til et premiss for vitenskapen. Vitenskapen hvilte til dels på forutsetninger om at staten, som finansierte virksomheten, måtte omstyrtes. Det sier mye om den liberale rettsstaten at dette ble tolerert, for dette var å gå veldig langt i politiseringen av et akademiske fellesskap. En eller annen form for politisering, gjennom kulturelle blindflekker og andre skjevheter, er antagelig ikke til å unngå. Det er ikke noe poeng å

fremholde et puristisk bilde av at vitenskapen skal være ubesudlet og verdifri. Men hvor går grensen? Som nevnt inneholder den nye universitetsloven (punkt d) formuleringer om at sektoren skal bidra til "bærekraft". Uansett hva man måtte mene om dette målet, hersker det fortsatt en form for strid om viktigheten av miljøtiltak. På flere universitetsinstitusjoner har man opprettet stillinger som "klimapsykolog". Det tilkommer disse stillingene å forske på hvorfor folk (flest) motsetter seg klimatiltak. Igjen, uansett hva man mener om klimatiltak, er det innenfor det akseptable politiske spekteret mulig å rett og slett være uenig i at tiltakene er nødvendig. Kan universiteter og høyskoler ha en formålsparagraf som forutsetter at synspunktene til enkelte politiske partier blir definert som et problem i seg selv?

Det finnes ingen enkle svar på disse spørsmålene, men de peker ut noen normer for hvordan et vitenskapelig fellesskap bør reguleres. Den faglige autonomien er absolutt, men man kan forvente at det innenfor et vitenskapelig fellesskap skjeles til normer om at den vitenskapelige legitimiteten ikke brukes utenfor fagområdet, og at verdipluralisme anerkjennes som en verdi i seg selv.

Er saklig meningsutveksling mulig?

Er det da umulig å se for seg en saklig meningsutveksling i vitenskapelige fellesskap? Praktisk sett er det mulig og som oftest lett å se forskjell på åpne og lukkede tekster, hvis man først har denne dimensjonen for øye. En åpen tekst kan godt argumentere for en konklusjon, men den er tydelig på sine premisser. Det er strengt tatt et ideal å problematisere alle ledd i eget resonnement, men dette kan være urealistisk å kreve helt gjennomført. Som oftest vil også deler av kunnskapsinnsamlingen og analysene av data etterlates i det ukjente for publikum. Og til sist vil valg av rammeforståelse fremstilles uten at det begrunnes eller synliggjøres i hele bredden av konsekvenser. Disse elementene vil i en åpen tekst gjøres synlig for kritikk, for det underliggende premisset i en åpen tekst er deltagelsen i et fellesskap som arbeider for mere viten.

En lukket tekst vil på den annen side overforklare empiriske funn. Teori fremstilles som det eneste mulige rammeverk, og resonnementet vil fremvises som nødvendighet. I en lukket tekst er konklusjonen viktigere enn kunnskapsproduksjonen. Et tegn på forekomst av lukkede tekster er mangel på diskusjon om og kritikk av sentrale verker og fravær av dilemmaer.

Det finnes ingen enkle retningslinjer, men det må for et vitenskapelig fellesskap være et selvstendig formål å konstituere de best mulige vilkår for åpne tekster og saklighet. Meningsfull meningsutveksling er nok mulig også innenfor de begrensningene som er nevnt over. Det viktige spørsmålet er hva som skal til for å legge til rette for det.

Akademiet er en skueplass for ideer og kunnskap. Det er en forutsetning for å operere på denne skueplassen at man skjelner mellom åpne og lukkede tekster. Man skal ikke forvente vanntette skiller mellom tekstformene, men det må med nødvendighet være et tilgjengelig språk for å foreta fortløpende vurderinger langs denne aksen.

Flere normer på den akademiske skueplass

Som nevnt er vitenskap sosial aktivitet. Ingen driver (i dag) med vitenskap alene. Består fellesskapet av de mest profilerte forfatterne («professorene») på de respektive feltene? Ja. Men de kom fra et sted, og det er mange andre som har kunnskaper om de samme tingene («forskerne» med mer). Forskerne spiller en underordnet rolle, men ikke en ubetydelig sådan. De mindre profilerte «passer» på de profilerte, både med støtte og korreksjon. Støtte ved at man heier på og kommer med innspill. Korreksjon på den måten at man sier fra dersom noen tar feil eller går utover sine aksepterte rammer. Vitenskapens sosialitet er preget av de samme dynamikker for sosial kontroll som alle andre grupper. For å ta et banalt eksempel: dersom en professor går ut i avisen og hevder at straff vil være et egnet virkemiddel i kampen mot narkotika, vil mange være uenige. I et vitenskapelig fellesskap vil dette da medføre at noen andre i fellesskapet minner om forskning som tilsier noe annet, hevder at professoren argumenterer feil, og, ikke minst, kanskje baksnakker vedkommende i sine mer lokale sirkler.

Vitenskapelige og akademiske fellesskap er som nevnt normregulert. Normer formidles både direkte og indirekte. Normer oppbevares av handlinger, og ikke bare talehandlinger. Normer formidles også gjennom det Erving Goffman i sin tid kalte den seremonielle dimensjonen av kommunikasjon (1963). Den som foreleser i 2x45 minutter, forteller de tilstedeværende mange ting (formidler noe substansielt), men samtidig formidles en rollefordeling mellom partene. Det siste er en seremoniell side av de samme handlingene. Det å sitte stille og lytte til en annen i 90 minutter er i utgangspunktet en form for underkastelse. Og det å belære en flokk er en form for dominans. Men som regel foregår dette usynlig, fordi rollene og normene

anerkjennes av alle parter. Normer formidles altså både i erklæringer og i måten vi opptrer. Nedenfor følger en skisse over noen flere normer for et velfungerende vitenskapelig fellesskap.

Som den amerikanske vitenskapsteoretikeren (strengt tatt, journalisten) Jonathan Rauch kommenterte (1995), er det en påfallende likhet mellom demokrati og vitenskap. Rauch bygger videre på Poppers kritiske rasjonalisme (se over). Den kritiske rasjonalismen innebærer først og fremst et premiss om at sannhet er intersubjektiv. Det er ikke flere sannheter. Han lukker ikke døren for perspektivisme, men stenger den for relativisme. For det andre er det mulig å avkrefte påstander som står i motstrid til fakta. Rauchs videre bidrag består i å fremheve at

- det ikke finnes noen endelige sannheter
- det ikke spiller noen rolle hvem som sier hva (alle kan i prinsippet komme opp med relativitetsteorien, det spiller ingen rolle om man er professor)

Dette utgjør grunnstammen i Rauschs «vitenskapsmoral», som også er en demokratisk moral. Hvis man tviholder på denne moralen, gir man også plass til et visst mangfold av «sannheter», samtidig som man ikke utelukker muligheten for å legge feilaktige påstander bak seg.

For at en vitenskapelig arena skal fungere, er det nødvendig at man kan delta uten fare for å bli utstøtt. Det å ta feil er aldri lett, uansett om det er snakk om vitenskap eller private anliggender. Men i en familie blir man vanligvis ikke utstøtt, og et vitenskapelig fellesskap er ingen familie. Det er kanskje ikke alltid et teseselskap heller, selv om det på overflaten kan virke sånn. Har man mye status, kan man miste status. Og har man lite status, kan man få status. Et vitenskapelig fellesskap minner således om «firmafesten» (julebordet på norsk, kanskje), sånn Goffman beskriver det i essayet «Fun in games» (1961). Goffman kaller firmafesten for et «sosialt slaktehus». Fulle folk som skal hevde seg, og ser muligheten for å få «justert» rangforholdet med å enten henge med sjefen eller si ham/henne noen sannhetens ord, det er en tap-tap-situasjon for de som har status. Det er derfor sjefene alltid går hjem først. Samtidig, og det er min tilføyelse, er det sjefene som arrangerer firmafesten. For, uten firmafest, intet firma (og ingen sjefs-status), og i hvert fall svakere fellesskapsfølelse i firmaet. Sjefene har

sosiologisk sett et ambivalent forhold til firmafestene, og det samme gjelder antagelig de med mest status i de vitenskapelige fellesskapene.

Den siste, men på ingen måte minst viktige normen som skal nevnes her er at det må være mulig å være uenig. Det må eksistere arenaer der uenighet kan komme til syne. Et vitenskapelig fellesskap må i ord og gjerning bæres oppe av (tale-)handlinger som både målbærer uenighet og tar vare på den. Det må ikke stå om livet (retten til deltagelse) for den man kritiserer. Det vil alltid være forbundet med en form for risiko, spesielt dersom man har en status som kan reduseres, å hevde et syn.

For å kompensere for denne, la oss kalle det strukturen, er det formålstjenlig med en erklært norm, som belønner det å korrigere seg selv.

En velkjent måte å skape plass for et vedvarende vitenskapelig fellesskap, er at man som deltager presiserer hva slags tolkninger man gjør av de man er uenige med, og ikke minst, tolker andre i beste mening (selv man føler seg sikker på at dette ikke er fortjent). Dette er kjent som barmhjertighetsprinsippet, men det er ikke bare en pliktetisk dyd. Det er også formålstjenlig, fordi de etterlater et rom der det er moralsk mulig å være uenig.

9 Dyder i det moderne akademiet

Akademiet skal være rasjonalitetens luftehull i vår politisk administrative samfunnsform. Samtidig er den akademiske institusjon en skjør konstruksjon. Den er også under press. Styringsmålene undergraver de dynamiske funksjonene og politiske ideologier presser på fra alle kanter. Er det sikkert at akademiet i dag fungerer som det skal?

Svaret på dette spørsmålet er ikke gitt, og det vil variere fra sektor til sektor. Dette notatet har handlet om normer som underbygger akademiet som institusjon. Det skal være et miljø for produksjon av sannhet og ny kunnskap. Det krever tilrettelegging for mest mulig friksjonsfri utveksling i forskerfellesskapet:

- Åpne tekster som ideal
- Plattformen for utveksling av kunnskap og synspunkter internt i forskerfellesskapene
- Uenighet og perspektivpluralisme som selvstendig verdi, men ikke uten at de brynes opp mot hverandre

- Interne normer for å belønne selvkorrigerings
- Normer som reduserer fallhøyden for tap av ansikt

Samtidig må forskerfelleskapet "jordes". Det som kalles formidling, også omtalt som "den eksterne dynamikk", må ha en verdsatt plass i felleskapene. Forskerfelleskapene må ha en kontaktflate mot deres relevante samfunnsområde. Forskning må tilbakeføres og i den utvekslingen som der oppstår, vil det på forskjellige måter oppstå korrigerende dynamikker, men dette har ikke vært fokusert i dette notatet.

Dette notatet er formulert generelt. Realitetene og utfordringene er forskjellige innenfor fag-grenene. Det er stor forskjell på dynamikken i naturvitenskapen og menneskevitenskapene, og også mellom for eksempel et handlingsrettet fag som jus eller psykologi, og forståelses og kunnskapsorienterte fag som sosiologi og historie. De dynamikkene og normene som er løftet fram her, bør likevel ha allmenn verdi, og skal kunne fungere som en rettesnor for mer konkrete betraktninger om spesifikke akademiske institusjoner.

Litteratur

- Andvig, J. C. (2008). Samfunnsforskning på et pseudomarked – En kritikk av norsk forskningsfinansiering. *Nytt Norsk Tidsskrift* 1(25).
- Borchgrevink, T. (1997). Et ubehag i antropologien. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 1/1997.
- Douglas, M. (1986). *How institutions think*. New York, Syracuse University press.
- Goffman, E. (1961). *Behavior in public places*. New York, The free press.
- Goffman, E. (1963). Fun in games. In Goffman, E. *Encounters*. New York, The Free Press.
- Howell, S. og M. Melhuus (1996). *Fjern og nær*. Oslo, Gyldendal.
- Johansen, N. B. (2021). Bruddet med samfunnskontrakten. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, nr. 2/2021.
- Kuhn, T. (2012). *The structure of scientific revolutions*. Chicago, University of Chicago press.
- Merton, R. K. (1957). The sociology of knowledge. I Merton, R. K., *Social theory and social structure*. Illinois, The free press.
- Næss, A. (2003). *Noen elementære logiske emner*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Popper, K. (1995). *The myth of the framework*. London & New York, Routledge.
- Popper, K. (2002). *Conjectures and refutations*. London & New York, Routledge.
- Rauch, J. (1995) *Kindly Inquisitors*. Illinois, University of Chicago press.